

NAUKA - DYDAKTYKA - PRAKTYKA

OBLICZA WSPÓŁCZESNEJ BIBLIOLOGII

KONTEKSTY I TRANSGRESJE

Redakcja naukowa
Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

NAUKA - DYDAKTYKA - PRAKTYKA

OBLICZA WSPÓŁCZESNEJ BIBLIOLOGII

KONTEKSTY I TRANSGRESJE

Redakcja naukowa
Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

**OBLICZA WSPÓŁCZESNEJ BIBLIOLOGII
KONTEKSTY I TRANSGRESJE**

Łódź University Press
Polish Librarians Association

SCIENCE-DIDACTICS-PRACTICE

THE ASPECTS OF CONTEMPORARY BIBLIOLOGY CONTEXTS AND TRANSGRESSIONS

Scientific editors:

Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki

Łódź University Press
Polish Librarians Association

Lodz–Warsaw 2014

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich
NAUKA-DYDAKTYKA-PRAKTYKA

OBLICZA WSPÓŁCZESNEJ BIBLIOLOGII KONTEKSTY I TRANSGRESJE

Redakcja naukowa:
Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź–Warszawa 2014

Komitet Redakcyjny serii wydawniczej
«NAUKA – DYDAKTYKA – PRAKTYKA»

Jacek WOJCIECHOWSKI (przewodniczący), Stanisław CZAJKA, Artur JAZDON,
Bożena KOREDCZUK, Dariusz KUŹMINA, Mieczysław MURASZKIEWICZ,
Janusz NOWICKI (sekretarz), Maria PRÓCHNICKA, Michał ROGOŹ, Barbara SOSIŃSKA-
-KALATA, Elżbieta STEFANCZYK, Remigiusz SAPA, Anna TOKARSKA, Janusz TONDEL

Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki – Katedra Bibliotekoznawstwa
i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Matejki 34a, 90-237 Łódź

Recenzent
prof. nadzw. dr hab. Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

Redakcja techniczna i korekta
Patrycja Lewandowska

Projekt graficzny okładki
Zbigniew Gruszka, Grzegorz Czapnik

**Publikacja dofinansowana ze środków Katedry Bibliotekoznawstwa
i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego**

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Uniwersytet Łódzki – Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Łódź–Warszawa 2014

© Copyright for this edition by Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich

ISBN WUŁ (wersja drukowana) 978-83-7969-372-6

ISBN WUŁ (ebook) 978-83-7969-727-4

ISBN SBP 978-83-64203-25-1

CIP - Biblioteka Narodowa

Oblicza współczesnej bibliologii : konteksty i
transgresje / red. nauk. Grzegorz Czapnik, Zbigniew
Gruszka, Jacek Ladorucki ; Uniwersytet Łódzki,
Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. - Warszawa :
Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich ;
Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014. -
(Nauka, Dydaktyka, Praktyka ; t. 151)

Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
00-335 Warszawa, ul. Konopczyńskiego 5/7, tel. (22) 827 52 96, www.sbp.pl
Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
Warszawa-Łódź 2014. Wyd. I. Ark. wyd. 27. Ark. druk 29,5
zam. W.6707.14.0.K

Skład i łamanie: Studio Kałamarnica (<http://www.studiokalarnica.pl>)

Druk i oprawa: Quick-Druk s.c.

Ul. Łąkowa 11, 90-562 Łódź

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	7
CZĘŚĆ PIERWSZA: HISTORIA I METODOLOGIA BIBLIOLOGII	
TOMASZ STOLARCZYK Historia w bibliologii. Rola badań historycznych w odtwarzaniu dziejów bibliotek i księgozbiorów	13
MARIA WICHOWA Dzieje polskich badań nad polonikami ze zbiorów zamku Skokloster	29
KRZYSZTOF WALCZAK Rosyjskie biblioteki publiczne na terenie guberni kaliskiej. Przyczynek do dziejów bibliotekarstwa początków XX wieku	43
AGNIESZKA FLUDA-KROKOS Sprawozdania z działalności krakowskich gimnazjów jako źródło do badań dziejów bibliotekarstwa szkolnego w 1. połowie XX wieku (na przykładzie II Państwowego Gimnazjum i Liceum im. św. Jacka)	63
JOANNA STAWIŃSKA Rozwój metod opracowania polskich zbiorów rękopiśmiennych w świetle katalogów drukowanych	79
KARINA NABIAŁCZYK Powiązania bibliotekoznawstwa i informatologii z innymi dyscyplinami na przykładzie analizy cytowań piśmiennictwa z lat 1956-2006	97
CZĘŚĆ DRUGA: KSIĄŻKA I BIBLIOTEKA W XX WIEKU	
RYSZARD NOWICKI Polskie zbiornice księgozbiorów zabezpieczonych w latach 1947-1955	115
ANDRZEJ DRÓŻDŹ Działalność Centralnego Zarządu Bibliotek (1951-1957)	139
GRZEGORZ NIEĆ Problematyka księgarska w polskich badaniach nad książką do 1989 roku	167
DANUTA WAŃKA Życie książki 1. połowy XX wieku w świetle „Myśli Narodowej” (1921-1939)	187
EVELINA KRISTANOVA Formy promocji książki w katolickich czasopismach społeczno-kulturalnych 1. połowy XX wieku w Polsce	215

CZĘŚĆ TRZECIA: LODZIANA

JADWIGA KONIECZNA Świat książki Łodzi powojennej. Początek czy kontynuacja?	235
MAGDALENA KWIATKOWSKA Źródło do dziejów ruchu wydawniczego w spuściznie Jana Muszkowskiego przechowywanej w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego	257
MONIKA SULEJEWICZ-NOWICKA Andrzej Kempa jako badacz biografii ludzi książki	275
IZABELA OLEJNIK Stan badań nad literaturą Zagłady na przykładzie Litzmannstadt Getto. Projekt bibliografii getta łódzkiego	293
MARTYNA AUGUSTYNIAK Życie kulturalne i naukowe w Łodzi na łamach „Dziennika Łódzkiego” w latach 1945-1953	321

CZĘŚĆ CZWARTA: BIOGRAFISTYKA KSIĘGOZNAWCZA

ADRIAN ULJASZ Józef Grycz (1890-1954). Bibliotekarz i bibliolog	337
MARTA PĘKALSKA Historia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich biografiami jego twórców pisana	359
EMILIA KLICH Zaangażowanie instytucji nauki i kultury w rozwój polskiej biografistyki księgoznawczej	381
SABINA KWIECIEŃ Bibliotekarze, księgarze, wydawcy, bibliofile łódzcy w wydawnictwie słownikowym Oficyny Bibliofilów	397
BARBARA GÓRA Poznaćcy: Edward Kuntze, Stefan Vrtel-Wierczyński, Aleksander Birkenmajer i ich reformatorska polityka biblioteczna	415
ELŻBIETA POKORZYŃSKA Stan badań nad biografistyką intrologatorstwa polskiego	445
JACEK ŁADORUCKI Antropologiczne wątki bibliologii Janusza Dunina	455
INFORMACJA O AUTORACH	471

WPROWADZENIE

W XX wieku w Polsce na dużą skalę rozwijały się badania o charakterze bibliologicznym i bibliotekoznawczym. Szeroko rozumiana kultura książki była opisywana wieloaspektowo i wyczerpująco. Dyscyplina osiągnęła rangę studiów uniwersyteckich i wykształciła kanon dzieł uznawanych za podstawowe dla studiów nad książką jako najbardziej reprezentatywnym produktem kultury pisma. Od czasu usamodzielnienia się bibliologia stanowi ważną składową szerszego, humanistycznego dyskursu naukowego, ściśle związanego z pokrewnymi dziedzinami nauki, np. historią, literaturoznawstwem, prasoznawstwem, kulturoznawstwem, pedagogiką. Do dziś liczne prace naukowe rozwijają metodologię badawczą, definiują na nowo problematykę dociekań i budują nową optykę dla bibliologii jako dziedziny wiedzy.

Osiągnięcia najstarszych w Polsce ośrodków bibliologicznych, znajdujących się w Łodzi, Warszawie, Wrocławiu i Krakowie, stanowią rdzeń dorobku naukowego polskiej szkoły bibliologicznej, reprezentowanej przez takie osobowości naukowe jak Jan Muszkowski, Adam Łysakowski, Aleksander Birkenmajer, Helena Więckowska, Karol Głombiowski, Radosław Cybulski, Janusz Dunin i innych. Perspektywa historyczna badań nad kulturą książki wydaje się jedną z najlepiej opracowanych w obrębie dyscypliny aspektów i stanowi podstawę samoidentyfikacji nauki o książce. Tworzy ona kontekst dla współczesnej bibliologii, która poszukuje nowych obszarów badawczych, kreuje odmienne ujęcia i tematy, często z pogranicza innych dziedzin.

Zamierzeniem redaktorów niniejszego tomu jest zaprezentowanie niektórych relacji zachodzących między dyscyplinami, ukazanie płynności granic i wspólnych obszarów badawczych, które stanowią pochodną szerokich zainteresowań naukowych autorów wywodzących się z najważniejszych bibliologicznych ośrodków akademickich w kraju. Zgromadzone w książce 23 artykuły odzwierciedlają wielość kontekstów współczesnej bibliologii i wskazują na szerokie pole badawcze dyscypliny. Zawartość niniejszego tomu została podzielona na cztery części tematyczne reprezentatywne dla głównych obszarów zainteresowań współczesnych badaczy.

Część pierwszą, zatytułowaną *Historia i metodologia bibliologii*, otwiera artykuł Tomasza Stolarczyka *Historia w bibliologii. Rola badań historycznych w odtwarzaniu dziejów i księgozbiorów*. Autor rozważa w nim kwestie metodologiczne stojące przed historykiem księgoznawstwa. Ujęcie historyczne kontynuuje Maria Wichowa w tekście *Dzieje polskich badań nad polonikami ze zbiorów zamku Skokloster*, omawiając losy polskich zbiorów przechowywanych obecnie w Riksarkivet – Archiwum Narodowym Szwecji. Nową perspektywę badawczą prezentuje Krzysztof Walczak w pracy *Rosyjskie biblioteki publiczne na terenie guberni kaliskiej. Przyczynek do dziejów bibliotekarstwa początków XX wieku*. W artykule zestawiono tytuły czasopism i dokumentów życia społecznego pochodzących z tamtego okresu, oferując przyszłym badaczom możliwość kontynuacji badań z tego obszaru. Źródłoznawczy artykuł Agnieszki Fludy-Krokos *Sprawozdania z działalności krakowskich gimnazjów jako źródło do badań dziejów bibliotekarstwa szkolnego w 1. połowie XX wieku (na przykładzie II Państwowego Gimnazjum i Liceum im. św. Jacka)* poszerza wiedzę na temat historii oświaty i bibliotekarstwa. Tę część książki zamykają prace: Joanny Stawińskiej (*Rozwój metod opracowania polskich zbiorów rękopiśmiennych w świetle katalogów drukowanych*) oraz Kariny Nabiałczyk dowodzące powiązań bibliotekoznawstwa i informatologii z innymi dziedzinami wiedzy. Autorka przeprowadziła analizę bibliometryczną zależności między dyscyplinami, dostarczając metodologicznej wiedzy na ten temat.

W kolejnym rozdziale zgromadzono zagadnienia z zakresu XX-wiecznej historii książki i bibliotek w Polsce. Działalność zbiornic księgozbiorów zabezpieczonych w latach 1947-1955 omówił i szczegółowo udokumentował Ryszard Nowicki. Z kolei Andrzej Dróżdź, zajmując się szeroko rozumianą polityką państwa wobec bibliotek w szczytowym okresie stalinizmu w Polsce, przygotował artykuł *Działalność Centralnego Zarządu Bibliotek (1951-1957)*. Stan badań rynku książki przedstawia tekst Grzegorza Niecia, noszący tytuł *Problematyka księgarska w polskich badaniach nad książ-*

ką do 1989 roku. Prasoznawcze ujęcie tematu *Życia książki 1. połowy XX wieku w świetle „Myśli Narodowej” (1921-1939)* autorstwa Danuty Wańki pozwala zauważyć mało znane wątki bibliologiczne występujące w tym warszawskim periodyku polityczno-społecznym. Zagadnienia historyczne międzywojennego czasopiśmiennictwa katolickiego analizowała Evelina Kristanova w artykule *Formy promocji książki w katolickich czasopismach społeczno-kulturalnych 1. połowy XX wieku w Polsce*.

Trzecia część prezentowanej publikacji została poświęcona *lodzianom*. Składa się na nią 5 artykułów. Studium historyczne procesów towarzyszących powstawaniu instytucji i organizacji związanych z książką po zakończeniu II wojny światowej w Łodzi przygotowała Jadwiga Konieczna. Magdalena Kwiatkowska badała spuściznę Jana Muszkowskiego pod kątem programu edytorskiego łódzkiej Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”. Monika Sulejewicz-Nowicka skupiła się w swoim artykule na wszechstronnym udokumentowaniu zasłużonej dla łódzkiego środowiska bibliotekarskiego postaci Andrzeja Kempy. Tematykę regionalistyczną podjęła także Izabela Olejnik (*Stan badań nad literaturą Zagłady na przykładzie Litzmannstadt Getto. Projekt bibliografii getta łódzkiego*). W opracowaniu przedstawiono analizę światowej i rodzimej literatury związanej z gettem łódzkim i zaproponowano utworzenie holistycznej bibliografii tego tematu. Ostatni w tej części publikacji artykuł Martyny Augustyniak przybliżyła *Życie kulturalne i naukowe w Łodzi na łamach „Dziennika Łódzkiego” w latach 1945-1953*.

Książkę zamyka rozdział o nazwie *Biografistyka księgoznawcza* z artykułami poświęconymi osobom oraz instytucjom zasłużonym dla bibliotekarstwa i bibliologii. Adrian Uljasz w tekście *Józef Grycz (1890-1954). Bibliotekarz praktyk i bibliolog* wspomina niezwykle ważną postać współtwórcy polskiej myśli bibliotekoznawczej. Sylwetki twórców Zakładu Narodowego im. Ossolińskich ukazała Marta Pękalska. Życiem i dziełem osób związanych z bibliologią zajęły się też inne badaczki – Emilia Klich, Sabina Kwiecień, Barbara Góra. Artykuł Elżbiety Pokorzyńskiej prezentuje stan badań o charakterze biografistycznym nad introligatorstwem oraz propozycję utworzenia cyfrowej bazy danych polskich introligatorów. Książkę zamyka artykuł Jacka Ladoruckiego stanowiący analizę pierwiastków antropologicznych w dorobku naukowym profesora Janusza Dunina, który łączył w swych dociekaniach nad książką kilka równoległych dyskursów: bibliologiczny, bibliofilski i komunikacyjny.

Zgromadzone w książce prace odzwierciedlają wieloaspektowość badań prowadzonych w polskich ośrodkach bibliotekoznawczych, wskazują

też na liczne koneksje bibliologii z pokrewnymi dyscyplinami. Redaktorzy tomu wyrażają nadzieję, że publikacja przyczyni się do wyeksponowania różnorodności współczesnych polskich badań bibliologicznych i stanowić będzie inspirację do dalszych poszukiwań naukowych w obrębie szeroko rozumianej kultury książki.

Łódź, 7 marca 2014 roku

Redaktorzy

Grzegorz Czapnik
Zbigniew Gruszka
Jacek Ladorucki

CZĘŚĆ PIERWSZA

HISTORIA I METODOLOGIA BIBLIOLOGII

TOMASZ STOLARCZYK	
Historia w bibliologii. Rola badań historycznych w odtwarzaniu dziejów bibliotek i księgozbiorów	13
MARIA WICHOWA	
Dzieje polskich badań nad polonikami ze zbiorów zamku Skokloster	29
KRZYSZTOF WALCZAK	
Rosyjskie biblioteki publiczne na terenie guberni kaliskiej. Przyczynek do dziejów bibliotekarstwa początków XX wieku	43
AGNIESZKA FLUDA-KROKOS	
Sprawozdania z działalności krakowskich gimnazjów jako źródło do badań dziejów bibliotekarstwa szkolnego w 1. połowie XX wieku (na przykładzie II Państwowego Gimnazjum i Liceum im. św. Jacka)	63
JOANNA STAWIŃSKA	
Rozwój metod opracowania polskich zbiorów rękopiśmiennych w świetle katalogów drukowanych	79
KARINA NABIAŁCZYK	
Powiązania bibliotekoznawstwa i informatologii z innymi dyscyplinami na przykładzie analizy cytowań piśmiennictwa z lat 1956-2006	97

HISTORIA W BIBLIOLOGII. ROLA BADAŃ HISTORYCZNYCH W ODTWARZANIU DZIEJÓW BIBLIOTEK I KSIĘGOZBIORÓW

Barbara Bieńkowska w swoim artykule poświęconym badaniom księgozbiorów historycznych napisała, że

księgozbiory historyczne stanowią ważne i wielostronne [...] źródło wiedzy o przeszłości. Mogą one powiedzieć bardzo wiele o minionych czasach, o ludziach, rzeczach, zjawiskach i związkach pod warunkiem, że będą analizowane fachowo, z wykorzystaniem wszystkich dostępnych współcześnie metod i środków¹.

Dla historyka książka to nośnik i narzędzie kultury w dziejach. Z kolei dla bibliologa książka i biblioteka są również faktem, procesem historycznym. „Książka [...] podlega takim samym aktom poznawczym jak wydarzenia o charakterze politycznym, społecznym, gospodarczym czy kulturowym”².

Z kolei w ujęciu funkcjonalnym książka to nie tylko historyczny i społeczny fakt, ale i nieustanny proces komunikacji międzyludzkiej i społecznej, jako rzeczywistej i potencjalnej realizacji ról książki³. „Bada się zatem warunki i efekty jej działania: zagadnienia wytwarzania, rozpowszechniania

¹ B. Bieńkowska, *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce” (dalej: „SK”) 1986, t. 16, s. 3.

² P. Dymmel, *Nauki pomocnicze bibliologii (zarys problematyki)*, „Roczniki Biblioteczne” 1984, R. 28, s. 283; M. Juda, *Bibliologia historyczna w systemie nauk pomocniczych historii* [w:] *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*, pod red. A. Jaworskiej, R. Jopa, Warszawa 2013, s. 14.

³ J. Gwioździk, *Historyczne kolekcje klasztorne. Zarys problematyki badań* [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, pod red. D. Kuźminy, Warszawa 2007, s. 168.

i użytkowania oraz społeczne funkcje i związki tekstu (bibliologia jest wówczas pojmowana jako nauka o komunikacji piśmienniczej)⁴.

Księgozbiory historyczne w zależności od swych walorów i charakteru wymagają odmiennego postępowania naukowego: dokładnej analizy wszystkich elementów z rozmaitym stopniem precyzji aż do opracowań monograficznych włącznie, albo oceny globalnej, gdy kolekcja reprezentuje wartość historyczną jako całość, niezależnie od znaczenia poszczególnych jej obiektów⁵. „Badania księgozbiorów ujawniają coraz więcej możliwości poznawczych, coraz szersze też mają zastosowanie, zwłaszcza wobec upowszechniania się semiotycznej metodologii interpretacji źródeł historycznych”⁶.

Według Marii Judy „[...] badania nad dawną książką muszą być zintegrowane z ogólnymi badaniami historycznymi, przede wszystkim na etapie heurystyki i krytyki źródeł”⁷. Historyczne księgoznawstwo (bibliologia historyczna) jest „składnikiem nauk historycznych” i musi być oparte na solidnej podstawie źródłowej. „Nie może abstrahować od reguł uprawiania studiów historycznych, musi posiadać odpowiednie instrumentarium badawcze właściwe dyscyplinom historycznym. Toteż w zależności od konkretnych potrzeb badawczych historyk (kultury) książki sięgać musi do historii kultury materialnej i do historii kultury duchowej, do historii literatury (piśmiennictwa), nauki, sztuki”⁸. Badania faktograficzne nie mogą obejść się bez warsztatu i metod nauk pomocniczych historii, zwłaszcza te dotyczące książki dawnej, rękopiśmiennej i drukowanej⁹.

Według Alfreda Świerka, każdy, kto przystępuje do opracowania dziejów biblioteki, musi zdawać sobie sprawę, że „te same motory, które poruszają bieg dziejów kultury intelektualnej, leżą również u źródeł rozwoju bibliotek”¹⁰. Zdaniem tego badacza najważniejsza w całej problematyce jest również kwestia treści księgozbioru, natomiast takie zagadnienia jak jego organizacja, sposób zarządzania i zewnętrzne jego dzieje schodzą na dalszy plan. Historię bibliotek należy zatem rozpatrywać w jak najściślejszym powiązaniu z ogólnymi dziejami kultury umysłowej danej epoki¹¹.

⁴ Tamże, s. 168.

⁵ B. Bieńkowska, *Kilka uwag...*, s. 3.

⁶ Tamże, s. 6.

⁷ M. Juda, *Bibliologia historyczna...*, s. 14.

⁸ K. Migoń, *Bibliologia wśród innych nauk. Koncepcje, realizacje, perspektywy* [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze*, s. 21.

⁹ Tamże, s. 21; M. Juda, *Bibliologia historyczna...*, s. 19.

¹⁰ A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru Kanoników Regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, s. 6.

¹¹ Tamże, s. 6.

Dzieje bibliotek są jedną z najważniejszych dziedzin bibliologii historycznej. Niekiedy trzeba połączyć je z historią bibliofilstwa, które kieruje uwagę na oprawę, ekslibris i superekslibris¹².

Dla opracowania całości materiału dotyczącego historycznych księgozbiorów i bibliotek najbardziej przydatna jest metoda, którą A. Świerk nazwał historyczno-genetyczną. Polega ona na szczegółowej analizie treści księgozbioru, „poprzez którą należy dojść do ogólnych wniosków o recepcji współczesnych prądów i kierunków umysłowych w danym konkretnym środowisku właścicieli i użytkowników biblioteki. Jest to droga indukcji i syntezy”¹³. Trzeba zatem, po pierwsze, ustalić stan ilościowy księgozbioru w pewnym określonym czasie, następnie dopiero przeprowadzić szczegółową analizę i charakterystykę jego treści, nie ograniczając się tylko do zwykłego bezkrytycznego wyliczania tytułów, ale skupić się na subtelny wyodrębnieniu i podkreśleniu najważniejszych i szczególnie charakterystycznych rzeczy¹⁴.

Realizując wytyczone cele, należy oprzeć się oczywiście na źródłach, rozumianych tutaj, według Kazimiery Maleczyńskiej, jako ślady produkcji książki oraz istnienia i działalności bibliotek¹⁵. Dobór odpowiednich materiałów źródłowych determinuje pole badawcze historii bibliotek¹⁶. „Prawidłowość doboru źródeł zależy [...] od zastosowania odpowiedniej klasyfikacji, a raczej typologii źródeł, kładącej nacisk na ich naukową użyteczność i pozwalającej wyodrębnić poszczególne grupy źródeł, ze względu na ich genezę, formę i treść”¹⁷.

System książki wytworzył z czasem coraz większą liczbę materiałów źródłowych, zachowanych do dzisiaj lub nie. „Przyrastanie tego uniwersum źródeł, ich różnicowanie, doskonalenie formalne i merytoryczne dokumentów, które mówią o przeszłości książki, mogą stanowić przedmiot badań warunkujących w niemałym stopniu i poprzedzających faktograficzne

¹² M. Juda, *Bibliologia historyczna...*, s. 18; też, *Bibliologia historyczna: między tradycją a nowymi perspektywami* [w:] *Bibliologia i informatologia*, pod red. D. Kuźminy, Warszawa 2011, s. 28.

¹³ A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka...*, s. 7.

¹⁴ Tamże, s. 7-8.

¹⁵ K. Maleczyńska, *Źródła do dziejów książki i bibliotek okresu renesansu*, „SK” 1986, t. 16, s. 20; K. Migoń, *Bibliologia wśród innych nauk...*, s. 21; za najlepsze określenie źródła historycznego należy uznać definicję Jerzego Topolskiego, który uważa za nie wszelkie źródła poznania historycznego (bezpośredniego i pośredniego), tzn. wszelkie informacje o przeszłości społecznej, gdziekolwiek one są, razem z tym, co owe informacje przekazuje, czyli kanałem informacyjnym (K. Maleczyńska, *Źródła do dziejów...*, s. 20; J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1973, s. 344; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, wyd. VI, Warszawa 2008, s. 28.).

¹⁶ J. Puchalski, *Propozycja typologii źródeł do historii bibliotek w Polsce w latach 1918-1947*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze*, s. 298.

¹⁷ Tamże, s. 298.

studia w zakresie historycznego księgoznawstwa¹⁸. Należy także wiedzieć, jak źródła te były wykorzystywane, jaką przypisywano im rangę w różnych okresach, czyli jak kształtowało się pojęcie źródła bibliologicznego i jak powstawał i funkcjonował warsztat badawczy historyka książki¹⁹.

Przyjmując metodologię Jerzego Topolskiego, źródła należy podzielić na bezpośrednie i pośrednie oraz na pisane i niepisane²⁰. Dla badań bibliologicznych najważniejsza jest ta ostatnia klasyfikacja, przy czym do źródeł pisanych należy zaliczyć dokumenty graficzne, zaś do niepisanych zabytki materialne²¹. Krzysztof Migoń wyróżnia ponadto jeszcze jedną osobną grupę źródeł – epi-graficzne, które znajdują się na pograniczu źródeł pisanych i materialnych²².

Źródła pisane dzielą się na archiwalne i noszące charakter biblioteczny²³. Do źródeł pisanych archiwalnych zaliczają się m.in. dokumenty i księgi prowadzone przez urzędy, w których odnotowywano przede wszystkim czynności o charakterze prawnym – są to źródła archiwalne urzędowe. Do tych dokumentów należą w pierwszym rzędzie księgi miejskie: radzieckie, wójtowskie, ławnicze, księgi sądów kryminalnych, księgi rachunków miejskich, testamenty. Mieszczanie byli producentami książek i zajmowali się ich sprzedażą. Przy okazji informacji o zmianie właściciela budynku lub o sprawie sądowej można dowiedzieć się o istnieniu oficyn drukarskich i papierni²⁴.

Do tego typu źródeł zaliczają się także spisy ruchomości sporządzone po śmierci osób zmarłych na terenie miast. Spisy zawierają wykazy książek, jednak bez pełnych danych bibliograficznych, czasem określają sumarycznie całe grupy druków. Stanowią one dobre źródło informacji o księgozbiorach mieszczańskich i szlachty, która miała swoje domy w miastach. Należy tutaj zaliczyć również inwentarze księgarń i warsztatów introligatorskich²⁵.

Do źródeł archiwalnych należy zaliczyć również Metrykę Koronną, gdzie znajdują się wpisy o drukarniach, papierniach, o cenie budynku, jego rozmiarach, konstrukcji, nazwisku i pochodzeniu właściciela, liczbie pracowników, przywilejach dla drukarzy²⁶.

¹⁸ K. Migoń, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „SK” 1985, t. 15, s. 7.

¹⁹ Tamże, s. 7.

²⁰ J. Topolski, *Metodologia historii*, s. 348; J. Szymański, *Nauki pomocnicze...*, s. 28-29.

²¹ K. Maleczyńska, *Źródła do dziejów...*, s. 20-21; K. Migoń, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, s. 5.

²² Tamże.

²³ K. Maleczyńska, *Źródła do dziejów...*, s. 21.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże; A. Żbikowska-Migoń, *Wydawnictwa źródłowe do dziejów książki w Polsce. Stan i potrzeby*, „SK” 1985, t. 15, s. 41.

Źródłami archiwalnymi urzędowymi są także akta notarialne i hipoteczne. Mają one duże znaczenie w badaniach nad historią książki i czytelnictwa w XIX-XX wieku (instytucja notariatu na ziemiach polskich powstała w 1808 roku w Księstwie Warszawskim, a akta hipoteczne zaprowadzono po 1825 roku), a zwłaszcza w poszukiwaniach biograficznych. Akta notarialne to protokoły wszelkiego typu umów niespornych, aktów dobrej woli, czyli umowy kupna-sprzedaży, umowy dzierżawy, najmu, darowizny, plenipotencje, cesje, umowy pożyczki, protesty weksli, inwentarze majątku, licytacje, działy majątku, odpisy aktów z innych kancelarii, upoważnienia, zaświadczenia, plany, rejestry, wycinki z prasy zawierające ogłoszenia o licytacji. Z kolei akta hipoteczne obejmują wykaz hipoteczny i zbiór dokumentów do każdej z transakcji czy umów się odnoszących. Księgi hipoteczne (księgi wieczyste) tworzą wykazy hipoteczne z danymi o właścicielu i nieruchomości, księgi umów wieczystych odnoszących się do danej nieruchomości, zbiór dokumentów (dowody własności i inne) niezbędnych dla uwierzytelnienia transakcji²⁷.

Spośród tych rodzajów dokumentów największe zainteresowanie bibliologów budzą akta związane z postępowaniem spadkowym, a zwłaszcza inwentarze pozostałości ziemiaństwa, kupców, lekarzy, aptekarzy, geometrów, urzędników, prawników, duchownych, nauczycieli, rzemieślników, przekupek, służby domowej oraz protokoły licytacji, testamenty. W inwentarzach wyliczano książki zmarłej osoby; niestety spisy i wykazy zbiorów bibliotecznych w tych aktach są zwykle bardzo niedokładne (z reguły tutaj posługiwano się tytułem, czasami skróconym, podaniem liczby tomów i wyceną, a po 1830 roku podawano także nazwisko autora, a nawet miejsce i rok wydania) i przez to wymagają pracochłonnych poszukiwań dla ustalenia, o jaką pozycję chodzi. Protokoły licytacji uzupełniają wiedzę o dalszych losach księgozbiorów, przedstawiając spis rzeczy poddanych sprzedaży: zawierają informacje o nabywcach książek, cenie kupna, zapiski o ewentualnym podziale księgozbioru, tytułach wyłączonych z licytacji przez cenzurę. W testamentach natomiast zawarte były wiadomości o przekazaniu książek do bibliotek kościelnych przez księży, dyspozycjach dotyczących większych księgozbiorów lub przeznaczenia książek fachowych: książki były jednak rzadko przedmiotem oddzielnej dyspozycji testamentowej²⁸.

²⁷ H. Chamerańska, *Akta hipoteczne i notarialne jako źródła badań nad księgozbiorem prywatnymi XIX-XX wieku (zagadnienia metodologiczne)*, „Z badań nad Polskimi Księgozbioremami Historycznymi” (dalej: „BPKH”) 1977, z. 3, s. 7, 14; A. Dymmel, *Akta notarialne w warsztacie badań bibliologicznych* [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze...*, s. 52.

²⁸ H. Chamerańska, *Akta hipoteczne...*, s. 14, 16-18; A. Dymmel, *Akta notarialne...*, s. 53-59.

Do niezwykle ważnych źródeł archiwalnych należą inwentarze (katalogi) biblioteczne klasztorów, kościołów, bibliotek szlachecko-magnackich, miejskich, uniwersyteckich, szkolnych, towarzystw czytelniczych, zbiorów prywatnych łącznie z inwentarzami pośmiertnymi, pozbawione innych, poza księgami, spisów ruchomości. Katalogi te są fundamentem wielorakich poczynañ badawczych i jednym z pierwszoplanowych obiektów studiów. Są one (inwentarze) podstawowym źródłem do historii bibliotek, wyraźnie wyodrębnionej części historycznego księgoznawstwa. Służą również historii czytelnictwa, dostarczają informacje o innych aspektach kultury książki²⁹.

Opisy bibliograficzne w inwentarzach bibliotek klasztornych pomijają całkowicie adresy wydawnicze druków, często podają tylko nazwisko autora, bez jego imienia lub samo imię bez nazwiska, bądź też jego imię i nazwisko bez tytułu książki, albo sam tytuł – zawsze skrócony – bez autora. Czasami wymieniony jest tylko pseudonim pisarza. W takich wypadkach należy zastosować metodę bibliograficzną polegającą najpierw na dekompozycji spisu na poszczególne jednostkowe opisy bibliograficzne (przydaje się przy tym znajomość paleografii dla dawnych spisów i neografii dla nowszych spisów), a następnie próbie rozpoznania, opisywania i opracowania repertuaru piśmienniczego³⁰. Inwentarze bibliotek klasztornych powinno traktować się jako wyraz stosunku poszczególnych zakonów (klasztorów) do książki, ponieważ na ich podstawie można określić kulturę książki w poszczególnych klasztorach, stopień dbałości przeorów o utrzymanie biblioteki, a zatem także poziom umysłów zakonników³¹.

Ważne są też księgi celne i spisy podatkowe, generalnie wszelkiego rodzaju rachunki, przede wszystkim dworów królewskich i uczelni wyższych, z których dowiadujemy się o wydatkach na książki, o darach pieniężnych, o kosztach związanych z urządzeniem i utrzymaniem lokalu biblioteki w należyтым stanie³².

²⁹ K. Migoń, *Dawne katalogi biblioteczne jako źródło wiedzy o kulturze książki*, „Roczniki Biblioteczne” 2005, R. 49, s. 301.

³⁰ K. Bednarska-Ruszajowa, *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie* [w:] *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie”, 1989, z. 74, s. 39, 42; J. Gwioździk, *Historyczne kolekcje...*, s. 169-170; T. Stolarczyk, *Biblioteka łęczyckiego konwentu dominikańskiego i jej księgozbiór w początkach XVII wieku* [w:] *Przestrzeń informacyjna książki*, pod. red. J. Koniecznej, S. Kurek-Kokocińskiej, H. Tadeusiewicz, Łódź 2009, s. 236; tenże, *Biblioteki klasztorne Braci Kaznodziejów w Gidlach, Łęczycy, Łowiczu, Piotrkowie Trybunalskim i w Sieradzu i ich księgozbiory w XVII wieku*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum” 2010, nr 16, s. 50-52.

³¹ K. Warda, *Inwentarze bibliotek klasztornych jako źródło do dziejów książki polskiej w XIX w.*, SK 1985, t. 15, s. 120.

³² K. Maleczyńska, *Źródła do dziejów...*, s. 23.